

się w językoznawczej analizie komunikacji Głuchych*. PLM została wyodrębniona w strukturze Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego 1 czerwca 2010 roku w związku z realizacją projektu *Kategoryzacja przez przestrzeń i ruch w polskim języku migowym*, który otrzymał finansowanie w ramach programu Focus Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (numer grantu: 1/2009). Celem PLM jest opracowanie — na podstawie własnego obszernego korpusu nagrań — kompleksowego opisu gramatycznego polskiego języka migowego (PJM), czyli języka rodzimego polskiej społeczności Głuchych, a także analizowanie zjawiska komunikacji wizualno-przestrzennej z perspektywy językoznawstwa ogólnego i porównawczego**. Działalność PLM nie byłaby możliwa, gdyby nie wcześniejsze, pionierskie badania prowadzone na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego przez prof. Marka Świdzińskiego, który jako pierwszy — już w latach 90. XX wieku — skierował uwagę polskich językoznawców na zagadnienia związane z komunikacją Głuchych. Poza nim i kierownikiem PLM (niżej podpisanym) w działania tej jednostki włączyły się w różnej formie w ostatnich latach następujące osoby: Edyta Burzyńska, Małgorzata Czajkowska-Kisil, Marcin Daszkiewicz, Joanna Filipczak, Milena Gołębowska, Monika Grabowska-Dobrowolska, Michał Grojs, Monika Grojs, Anna Gronowska, Iwona Grzesiak, Aleksandra Kalata-Zawłocka, Bernard Kinow, Ewa Kinowa, Dariusz Krzemiński, Anna Kuder, Agnieszka Laskowska-Klimczewska, Justyna Kotowicz, Dorota

* Wielka litera w zapisie słowa *Głuchy* ma sygnalizować, że ta forma odnosi się do członka mniejszości, dla której język migowy jest podstawowym narzędziem komunikacji i ważnym wyznacznikiem tożsamości. Należy podkreślić, że nie każdą osobę ze znacznym ubytkiem słuchu można uznać za członka społeczności Głuchych (tak jak — *mutatis mutandis* — nie każda osoba urodzona na Kaszubach czuje się Kaszubem). Wielu głuchych urodzonych w słyszających rodzinach nie wykształca nigdy biegłej kompetencji w języku migowym i nie odbiera głuchoty jako podstawy autoidentyfikacji społeczno-kulturowej.

** Należy w tym miejscu podkreślić, że poszczególne społeczności Głuchych posługują się własnymi językami migowymi. W literaturze przedmiotu wspomina się o ok. 200 językach wizualno-przestrzennych, a leksykalne i gramatyczne różnice między nimi są na tyle istotne, że uniemożliwiają międzynarodową komunikację bez pośrednictwa tłumaczy. Wbrew mylnemu wyobrażeniu wielu słyszających nie istnieje uniwersalny język migowy — zrozumiały dla wszystkich Głuchych świata (próbą umożliwienia takiej komunikacji było stworzenie sztucznego systemu tzw. znaków międzynarodowych — ang. *International Sign, IS*, którego nie można jednak nazwać językiem, por. Rosenstock, 2004). Języki migowe wykorzystują konwencje, których znajomość warunkuje zrozumienie danego komunikatu. Z wyjątkiem australijskiego języka migowego (społeczność użytkowników nadała mu nazwę *auslan*) języki migowe nie mają nazw własnych w językach fonicznych. Z tego też względu badacze i sami użytkownicy odnoszą się do nich za pomocą skrótów wywodzących się z lokalnych języków fonicznych, np. NZSL (ang. *New Zealand Sign Language* — nowozelandzki język migowy), TİD (tur. *Türk İşaret Dili* — turecki język migowy) czy LSC (kat. *llengua de signes catalana* — kataloński język migowy).

Lewandowska, Jadwiga Linde-Usiekniewicz, Michał Łach, Joanna Łacheta, Sylwia Łozińska (née Fabisiak), Bartosz Marganec, Piotr Mostowski, Emilia Olszewska, Joanna Rydzewska, Magda Schromová, Agnieszka Siepkowska, Romuald Szurik, Marek Śmietana, Małgorzata Talipska, Aneta Ulwańska, Agnieszka Witkowska i Justyna Wrzosek.

Ważnym aspektem działalności PLM jest współpraca międzynarodowa, w ramach której zostały nawiązane kontakty z wieloma czołowymi ośrodkami badawczymi spoza Polski. Szczególnie istotnym wsparciem w pracach nad korpusem PJM okazała się intensywna kooperacja z Instytutem Niemieckiego Języka Migowego i Komunikacji Niesłyszących (niem. *Institut für Deutsche Gebärdensprache und Kommunikation Gehörloser*, IDGS) z Uniwersytetu w Hamburgu — jedną z przodujących jednostek europejskich prowadzących badania nad komunikacją migową. IDGS od wielu lat wypracowuje metody zbierania i opisywania danych wizualno-przestrzennych, stanowiące między innymi podstawę szeroko zakrojonego projektu, którego celem jest stworzenie korpusu niemieckiego języka migowego (niem. *Deutsche Gebärdensprache*, DGS). Kierowany przez prof. Christiana Rathmanna zespół IDGS udostępnił PLM kompleksowy system obróbki danych migowych, stworzony od podstaw w Hamburgu. System obejmuje zarówno specjalistyczne oprogramowanie (program iLex, narzędzie do transkrypcji HamNoSys, technologia awatarowa), materiały elicytacyjne służące do zbierania danych, jak i koncepcję architektury sieci informatycznej pozwalającej na gromadzenie danych na serwerach i anotowanie ich w systemie klienckim, co znacznie ułatwia równoległą pracę kilku anotatorów.

Dodatkową okazję do współpracy między PLM i IDGS dał projekt *EuroSign Interpreters*, któremu zostało przyznane finansowanie w ramach programu *Lifelong Learning* Agencji Wykonawczej do spraw Edukacji, Kultury i Sektora Audiowizualnego Unii Europejskiej (numer grantu: 505435-LLP-1-2009-1-UK-KA2-KA2MP). Zespoły z Warszawy i Hamburga były członkami konsorcjum realizującego ten projekt (pozostali partnerzy to University of Sussex oraz Česká Komora Tlumočníků Znakového Jazyka z Pragi). Cel przedsięwzięcia stanowiły badania nad tłumaczeniami międzymigowymi (między dwoma różnymi językami migowymi), prowadzące m.in. do opracowania podstaw metodologicznych kursu tłumaczenia międzymigowego i przygotowania odpowiednich materiałów dydaktycznych. Zweryfikowaniu adekwatności wypracowanych rozwiązań służyło przeprowadzone w Warszawie w dniach 25–27 listopada 2011 roku szkolenie pilotażowe, w którym wzięło udział 22 głuchych studentów (ze wszystkich czterech krajów partnerskich projektu *EuroSign Interpreters*), posługujących się co najmniej dwoma językami migowymi.

PLM włączyła się także w realizację projektu *Unraveling the grammars of European sign languages: pathways to full citizenship of deaf signers and to the protection of their linguistic heritage* (akcja IS1006 w ramach programu COST), finansowanego w latach 2011–2015 przez Komisję Europejską. Jego celem jest stworzenie wspólnych ram opisu gramatycznego różnych języków migowych używanych w Europie. Udział w przedsięwzięciu zaplanowanym na tak dużą skalę oznacza stałą współpracę i spotkania z czołowymi europejskimi specjalistami w zakresie lingwistyki migowej. Jedno z tych spotkań odbyło się w Warszawie w maju 2012 roku. Warto zauważyć, że zespół PLM jest jedynym reprezentantem Europy Środkowo-Wschodniej w gronie kilkunastu krajów biorących udział w akcji COST IS1006.

Od 2012 roku ważnego wsparcia merytorycznego pracom PLM udziela prof. Trevor Johnston z Uniwersytetu Macquariego z Sydney w Australii, jeden z najwybitniejszych badaczy języków migowych na świecie. W ramach programu *Mentoring* Fundacji na rzecz Nauki Polskiej konsultuje on kluczowe decyzje dotyczące wyboru najefektywniejszych rozwiązań metodologicznych i technicznych w pracach nad korpusem PJM. Współpraca z prof. Johnstonem zaowocowała wieloma istotnymi modyfikacjami konwencji anotacyjnej korpusu, co znacząco ułatwiło wykorzystywanie zebranych danych jako podstawy empirycznej analiz lingwistycznych. Dodatkową okazją do wymiany doświadczeń i dyskusji nad szczegółowymi rozwiązaniami anotacyjnymi były prowadzone przez prof. Johnstona warsztaty *The role of corpora in research on sign language communication: an interdisciplinary approach*, które PLM zorganizowała przy wsparciu Fundacji na rzecz Nauki Polskiej w dniach 17–19 czerwca 2013 roku w Warszawie.

Od 2012 roku PLM realizuje też projekt *Ikoniczność w gramatyce i leksyce polskiego języka migowego (PJM)* (finansowany przez Narodowe Centrum Nauki — numer grantu: 2011/01/M/HS2/03661). Centralnym zagadnieniem tego projektu jest szeroko dyskutowana we współczesnej literaturze lingwistycznej kwestia ikoniczności języków migowych, czyli relacji mimetycznej między formą językową a jej denotacją. Prace badawcze mają na celu wykazanie, w jakim zakresie ikoniczność może być postrzegana jako podstawa kognitywna zjawisk gramatycznych i leksykalnych dających się zaobserwować w PJM.

Kolejnym wątkiem działalności PLM jest projekt *Migający mózg. Konstrukcje klasyfikatorowe polskiego języka migowego z perspektywy neurobiologicznej* (numer grantu: 176/UD/SKILLS/2012), realizowany od 2013 roku w ramach programu *Inter* Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Stanowi on próbę przeniesienia lingwistycznej dyskusji nad właściwościami gramatycznymi predykatów klasyfikatorowych PJM na grunt neurobiologii. W tym celu zostało zaplanowane badanie eksperymentalne wykazujące, w jaki sposób

wybrane konstrukcje migowe są przetwarzane przez mózgi głuchych użytkowników PJM. Badanie opiera się na wykorzystaniu metody neuroobrazowania funkcjonalnym rezonansem magnetycznym (fMRI) i jest przygotowywane we współpracy z badaczami z Instytutu Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego PAN (Pawłem M. Boguszewskim, Łukaszem Bołą, Katarzyną Jednoróg i Arturem Marchewką) oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego (Marcinem Szwedem).

Powstanie jednostki akademickiej specjalizującej się w tematyce komunikacji wizualno-przestrzennej zaowocowało wyraźnym ożywieniem działalności naukowej dotyczącej PJM. W czasie pierwszych lat istnienia PLM jej członkowie wygłosili kilkadziesiąt referatów na konferencjach i seminariach naukowych w kraju i za granicą, opublikowali wiele artykułów, zorganizowali także w Warszawie dwie międzynarodowe konferencje poświęcone lingwistyce migowej — *Sign Linguistics in Poland* (15 maja 2011 roku) oraz *FEAST 2012 (Formal and Experimental Advances in Sign Language Theory)*, 1–2 czerwca 2012 roku). W tej ostatniej wzięło udział ok. 250 osób z 25 krajów. Honorowym patronatem objęła ją rektor Uniwersytetu Warszawskiego prof. dr hab. Katarzyna Chałasińska-Macukow. Co warto podkreślić, wśród referatów prezentujących swe badania znaleźli się najwybitniejsi eksperci w dziedzinie lingwistyki migowej — zarówno słyszący, jak i głusi — reprezentujący czołowe ośrodki badawcze Europy i Ameryki (m.in. z Wielkiej Brytanii, Włoch, Hiszpanii, Niemiec, Francji, Holandii, Portugalii, Islandii, Stanów Zjednoczonych). Wszystkie referaty wygłaszane były po angielsku lub w amerykańskim języku migowym (ang. *American Sign Language*, ASL) i tłumaczone symultanicznie na PJM.

Pierwszy okres działalności PLM pozwolił na wypracowanie szczegółowych rozwiązań metodologicznych, które stanowią punkt wyjścia do skompletowania oraz odpowiedniego opracowania reprezentatywnego i zróżnicowanego zestawu danych migowych w formie nagrań wideo. Głównym założeniem tego przedsięwzięcia jest rejestrowanie spontanicznych wypowiedzi rodzimych użytkowników PJM w reakcji na bodźce wizualne. Głusi są zatem proszeni np. o opisanie prezentowanej im fotografii lub zrelacjonowanie krótkiego filmu. Metoda ta wyklucza jakiegokolwiek odniesienie do polszczyzny fonicznej, co służy ograniczeniu do minimum interferencji gramatycznych i słownikowych, które zniekształcałyby obraz struktury PJM. Skompletowane w ten sposób zasoby muszą następnie zostać poddane obróbce technicznej, selekcji i — co najważniejsze — specjalistycznej anotacji. Istotnym utrudnieniem w badaniach nad PJM był dotąd brak odpowiedniej podstawy empirycznej, czyli obszernego zbioru anotowanych danych językowych pochodzących od reprezentatywnej próby użytkowników (zróżnicowanej pod względem demograficznym i geograficznym). Stworzenie

korpusu PJM może ową lukę zapełnić i przyczynić się do szybkiego rozwoju dalszych badań nad komunikacją polskich Głuchych. Zadanie to ma dużą wagę nie tylko dla projektu realizowanego przez PLM, lecz także dla dokumentacji współczesnego PJM dla przyszłych pokoleń. Należy podkreślić, że będzie to pierwszy tego typu zbiór danych w historii polskich Głuchych (języki migowe — m.in. ze względu na symultaniczny przekaz sygnałów produkowanych przez kilka artykulatorów — nie wykształciły własnych systemów zapisu, nie są więc utrwalane w usystematyzowany sposób).

Prezentowana książka przybliży założenia i wyniki prac prowadzonych przez PLM w związku z tworzeniem korpusu PJM. Oprócz zagadnień wprowadzających czytelnika w tematykę języków migowych (Małgorzata Czajkowska-Kisil, *Głusi, ich język i kultura — zarys problematyki*) i badań nad nimi (Sylwia Łozińska, *Języki migowe jako przedmiot badań*, Piotr Mostowski, *Badania korpusowe a lingwistyka migowa*) w tomie można znaleźć szczegółowy opis metodologii budowania korpusu PJM (Piotr Mostowski, *Korpus polskiego języka migowego — zarys projektu*, Joanna Filipczak, *Anotacja korpusu PJM*) oraz możliwości jego wykorzystania (Paweł Rutkowski, Małgorzata Czajkowska-Kisil, Joanna Łacheta i Anna Kuder, *Analiza szyku przymiotnika jako przykład wykorzystania danych korpusowych w badaniach nad gramatyką PJM*, Aleksandra Kalata-Zawłocka, *Rola materiałów korpusowych w dydaktyce przekładu języka migowego*). Ostatnia część tomu prezentuje wyniki badań szczegółowych dotyczących trójwymiarowości komunikacji migowej (Sylwia Łozińska i Paweł Rutkowski, *Ikoniczność w polskim języku migowym*, Marek Świdziński i Paweł Rutkowski, *Ikoniczność nieleksykalna: reprezentacja referencjalna jako składnik tekstu w językach wizualno-przestrzennych*, Joanna Filipczak, *Czasownik i przestrzeń*, Sylwia Łozińska i Paweł Rutkowski, *Przestrzeń a czas: linia czasowa w komunikacji migowej*, Małgorzata Czajkowska-Kisil, Anna Kuder i Jadwiga Linde-Usiekniewicz, *Przestrzeń i ruch jako elementy strategii narracyjnych w opowiadaniu historyjek obrazkowych w PJM*, Jadwiga Linde-Usiekniewicz, *Linearność i nielinearność w językach naturalnych*).

Wszyscy autorzy pragną wyrazić wdzięczność głuchym współpracownikom PLM — konsultantom gramatycznym, anotatorom i informatorom, których wiedza i intuicja językowa są fundamentem referowanych tu badań.

Należy odnotować, że o ile większość prac w ramach pierwszego etapu tworzenia korpusu PJM została sfinansowana ze środków programu *Focus* Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, o tyle przeprowadzenie części z przedstawionych w tym tomie analiz szczegółowych było możliwe dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (grant *Składnia Polskiego Języka Migowego (PJM) w ujęciu typologicznym* o numerze N N104 056838) i Narodowego Centrum Nauki (grant *Właściwości gramatyczne*

i semantyczne czasowników polskiego języka migowego o numerze N N104 379740 oraz grant Ikoniczność w gramatyce i leksyce polskiego języka migowego (PJM) o numerze 2011/01/M/HS2/03661). Informacje na temat tych źródeł finansowania zostały uwzględnione w odpowiednich rozdziałach.

Bibliografia

- Hanke, Thomas (2004). HamNoSys — representing sign language data in language resources and language processing contexts. W O. Streiter, C. Vettori (red.), *Proceedings of the workshop on the representation and processing of sign languages. 4th International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC 2004, Lisbon*, ss. 1–6. Paryż: ELRA.
- Rosenstock, Rachel (2004). *An investigation of International Sign: Analyzing structure and comprehension*. Rozprawa doktorska. Waszyngton: Gallaudet University.
- Stokoe, William C. (1960). Sign language structure: An outline of the visual communication systems of the American deaf. *Studies in linguistics: Occasional papers* 8. Buffalo, NY: University of Buffalo.